

Registered at the G.P.O. as a Newspaper.

NAMA 40.

HASTINGS.

Tihema 1, 1924.

TE TOA TAKITINI

MARAMATAKA.

KUA oti te perehi inaianei o te Maramataka a te Hahi. Notemea kaore he Maramataka e perehitia ana i te reo Maori, ko tenei anake, he painga mo koutou te tango i tenei Maramataka a te Hahi Maori. Ko nga mea e hiahia ana ki tetahi Maramataka ma ratou, me tonono atu i o ratou Minita, me tuku mai ranei he ota ki Te Etita, *Te Toa Takitini*, Box 300, Hastings. Ko te utu e waru kapa (8d.) me te 1d. mo te poohi.

Kei tenei Maramataka nga ingoa o ia Ratapu, me nga upoko mo nga karakia. tae noa ki a Tihema, 1925. Kei konei ano hoki nga ra e rakau nui ai te marama (full moon) puta noa te tau. Ko nga tohutohu mo nga karakia kanui te marama. Ko nga whakamarama o te Maramataka tawhito mo nga kakano (kara) kua uru ano ki tenei. Kua honoa mai hoki he whakaatu mo nga ra nui o te tau 1926, me nga kakano e tika ana mo ia ahuatanga karakia.

Notemea kua oti he maramataka wehe te perehi, kua kore he take e perehitia ai te Maramataka ki *Te Toa Takitini*.

HE MIHI.

KANUI taku whakamihi ki ta tatou pepa. Kei te piki haere tonu te pai, te marama, me te kaha. Kia ora tonu te kai-whakahaere o te pepa. Kia nui hoki nga manaakitanga mo enei painga mo te iwi Maori e whakahaeretia mai nei e koe.

—John S. Laughton.

Maungapohatu,
Noema 17th, 1924.

TE TOA TAKITINI

Registered at the G.P.O. as a Newspaper.

Te Utu mo te Pepa 6/6 i te tau.

Me penei nga reta "*Te Toa Takitini*," Box 300, Hastings.

130

TE TOA TAKITINI.

Noema 1, 1924.

TE WHATU KURA A TANGAROA.

Na H. Pahewa.

KO tenei paua no Taranaki tona putake mai na te mahi pakuha a te Maori i riro mai ai ki Te Kaha nei, ara kia Te Whanau-a-Apanui. Ko te korero mo tenei paua i oti ai he hanga whakamiharo—he tino korero na nga pu-korero na nga rangatira o konei, na Te Hata Te Kani, Pawa Ngamoki na Manihera Waititi na etahi atu.

Tera tetahi wahine no Taranaki ko tona ingoa ko "Hine" tokorua ana mokopuna he taane anake.

Ko tana tamahine i moe ia Kaurepa. He haere te mahi a Kaurepa ki te moana ki te hi ika, kaore e homai ana etahi ona ika ma "Hine" ratou ko ana mokopuna.

Ka aroha te kuia ra ki ona mokopuna ka tangi: katahi ia ka whai kupu atu ki ona mokopuna kia tikina atu he harakeke ka tae mai, mahia ana e te kuia ra he "torehe": ka oti, ka mea atu to raua tipuna ki ona mokopuna, kia haere i runga toka ki te hopu ika i ta raua "torehe."

Ka haere nga tamariki ka maka i ta raua torehe, ka kai ake he ika ki ta raua whakaaro. I te kumenga ake ki runga, kitea ana e raua he kowhatu ke te kai o roto. Nanao atu nga tamariki ra, ka kurua atu te kowhatu ra ki waho noa i te moana ka tukua tuaruatia ano ta raua torehe, ka kai ake e! He kowhatu, ka kurua ano e raua kia tino mamao.

Tuatoru, tuawha tukunga o ta raua torehe ko taua kowhatu ano: ka makaia atu e raua; katahi nga tamariki ra ka hoha ka hoki ki to raua tipuna.

Ka ui mai to raua tipuna "Kei hea a korua ika?" Mea atu nga tamariki ra he kohatu anake te mea e mau ake ana i ta raua torehe, kua maka ketia atu e raua taua kowhatu.

Katahi to raua tipuna ka mea mai kia raua kia tere ta korua haere mehemea ki te kai mai ano taua kowhatu me mau mai e korua kia au—katahi ano aua tamariki ra ka hoki ano: ka mau ake ano taua kowhatu, mauria atu e e raua ki to raua tipuna: ka mahia ra e te kuia taua kowhatu hei paua: ka whakanohia ki runga he iwi tangata hei mata me ata houhou marie: te otinga te mahi: katahi ia ka tohutohu ki ona mokopuna, "Haere ki te taha moana: ka whakataki haere ai i ta korua paua, ka karakia haere ai, 'Hopukia, hopukia, ki te Kawehe o Hine.'"

Kaore i arikarika te mau o te kahawai ia raua: taumaha ana raua i te hokinga atu ki to raua tipuna i te ika.

Ko Kaurepa i te moana i te hi ika: i tona hokinga mai ka matakitaki ia i te nui o te ika e iri ana i te kainga o te Kuia nei ratou ko ona mokopuna.

Ka ui atu a Kaurepa ki aua tamariki, no hea a raua ika: ka mea atu raua no tatahi he mea takitaki na raua ki ta raua paua.

Ka mea a Kaurepa: "I te moana nui ahau e hi ika ana he tino torutoru rawa aku ika."

Ka mea atu a Kaurepa: "Homai kia au ta korua paua mo apopo ka whakahoki atu ai."

Ka mea atu aua tamariki "Kaore" koi motu te tau o ta maua paua.

Na runga i te tohe nui o "Kaurepa" whakaae whakaauana ana aua tamariki a hoatu ana e raua kia Kaurepa i te ata: a haere ana ia ki te hoehoe kahawai i runga i tona waka, a kihai i roa ka ki tona waka i te ika.

Ka hoki a Kaurepa ki uta, ka tae mai he ngakau apo katahi ia ka huna i taua paua ka korero parau kua motu ke i te ika.

Katahi te tipuna o nga tamariki nei ka tangi—ka haere ia ki te taha moana karangaranga ai i nga ika. Ka ui atu ia ki te tamure kaore i kitea e ratou.

Ka uia e taua kuia ra ki nga ika katoa, kaore na te kokiri rawa i kite i whakahoki taua patai: kei roto rawa i te kiri o Kaurepa e huna ana. Heoi whakahokia atu ana taua paua ki taua kuia.

E ki ana Te Whanau-a-Apanui i ahu mai taua paua i Taranaki i riro mai i runga i te taha pakuhia i te wa o nehera. Tenei paua "he oha" na nga tipuna a tae noa mai inaianei: ko nga uri rangatira e pupuri ana i tenei paua, ko nga mokopuna a "Hakota" a Tangaroa Waipahihi, ko tana ko Pawa Ngamoki me etahi atu.

Ki te mate he tupapaku kaumatua o enei hunga ka tikina taua paua: ki runga ake i te tupapaku iri ai, ko au ko te kai tuhituhi o enei korero i kite ahau i taua paua e iri ana i runga ia Waepae Hakota i te wa e uhungatia ana tenei wahine e ona hapu katoa. Ko te ahua he kohatu, ehara i te paua—ko te mata he koiwi tangata ina i puwhero ai.

Ko te tikanga o tenei paua kaore e whakakitea ana i nga ra noa iho kaore nei he aitia: ma nga uri anake e romiromi e tiaki: hunaia ai ki roto i nga puare rakau i ro parae—ko te kai tiaki o tenei paua he "tieke" he penei te ahua i te hi waiwaka (fantail).

I ngaro ano te paua nei i mua na Te Honi i kite i a ia e haere ana ki te tapahiharakeke te rerenga mai o taua manu ra tangitangi ai i tona taha, katahi ka rere taua manu i te wahi tonu i takoto ai taua paua ki reira rakuraku ai tangitangi ai. Ko te haerenga atu o taua kuia ka kitea e ia ko taua paua ra me ata takai ki roto i te kaka.

Ko tona mauranga mai ki te kainga. Ka tangihia e nga hapu nana tenei oha.

Tera ano etahi ngaromanga o tenei paua, na taua tu manu ra i whakaatu: inahoki i roto tonu i enei tau tonu i a au nei, ka pirangi a Kuhukuhu Eructi he mokopuna na Te Hakota ki te hoko ngaro i taua paua mo tetahi puranga moni ki tetahi pakeha pirihi Pikopo—kua rite ke a raua korero, kia hoki mai taua pirihi i Te Kaha ka hoatu ai, heoi raweketia ana taua paua e taua Maori, te rironga iaia o taua paua i te wahi i huna ai e ona tipuna katahi ka makaia, porangi tonu atu: oma tonu atu a Kuhukuhu ki Hauraki, ki Whanganui porangi haere ai: heoi kaore tona hoa pakeha i whiwhi.

Na Kehea Ru i kite taua paua na taua manu ano i whakaatu e takoto ana i ro para rakau i te wahi i makaia ai e taua heahea te oha a ona tipuna. Tenei ano etahi tangata nunui o tatou i mate, he mate ano te mate i mate ai, ka kiia na taua paua ra i mate ai—heoi ano ko te korero kia korerotia.

No te tau 1891 ka mate a Hakota, tetahi tonu o nga rangatira kaumatua o tenei paua—ko te minita i taua wa ko “Karaitiana Ratapu” i to ratou hokinga mai i Whakaari i te nanao kuia, ka haere nei ratou ko Te Whanau a te Ehutu ki te tangihanga.

Ko te whai o Karaitiana Ratapu kia kite i taua paua katahi ano ia ka kite e iri ana i runga ake i te tupapaku: ka mutu te tangi, me nga kupu manaaki a te tangata whenua me nga ope: katahi ka tono taua minita kia romiromi ia kia kite taketake ia ki taua paua.

Kaore i whakaaetia e te tangata whenua ehara ia i te uri taketake o taua paua koi pa noa ki tona tinana no Ngati-porou ke ia. Heoi hikaka tonu te ngakau o taua minita—kihai i takitaro ka mate.

Tiate Wirihana o te Kooti Whenua Maori no Taranaki tenei tangata, koia nei te uri taketake o te “Parera” e waiatatia nei e nga iwi o reira; kei aia taua parera whakairo e pupuri ana, kei tetahi o nga peeke i Poneke.

I tae rawa mai ia kia kite i te paua: i te matakau o te kai-tiaki, na Tiate Wirihana tonu i wetewete nga takatakai: katahi ka whakaahutia e ia taua paua i tona tenga atu ki Whakatane: nate aitia noa ka kiia na te paua nei i patu: heoi ano ko nga korero kia korerotia: tera atu ano pea etahi atu ohaoha a o tatou tipua kaore i te mohiotia kaore i te panuitia.

AWHINA I A PIHOPA ATARIA.

HE kupu whakamahara tenei ki nga Atirikonatanga kia whakaritea i roto i nga ra o Tihema nei te moni e £33 6/8 ma ia Atirikonatanga, hei awhina i nga mahi hora i te Rongopai i roto i te Pihopatanga o Ataria i Inia. Tukuna mai a koutou awhina ki te tari o te Pihopatanga. Box 227. Napier.

TE ARAWA.

HE “moko-a” i te maara a *Te Toa Takitini* mo nga korero nei.

Ko Maketu te pa.

Ko Ngatoro te tauranga o te waka.

Ko Kurei te tumu.

Ka kitea mai e nga tangata o runga i a Te Arawa waka he whenua e kokiri ana ki waho i te moana; ka taumoutia e Tamatekapua penci: “Waiho ko te kureitanga o taku ihu.”

Ka uru a Te Arawa ki roto i te awa, ka tau, ka tapa te ingoa, ko “Ngatoroirangi.” Ka rere nga tangata ki uta, ka noho ki roto i te pa, ka tapa te ingoa ko “Maketu.” Ka tau te waka, ka tukutukua nga punga, a “Toka-parore” me “Tu-te-rangiharuru,” e tu mai nei ano. He wa ka toia ki uta, ka takoto. He wa neamai hoki, ka marara haere nga tangata whaka-te-tua-whenua. I muri mai ka tae mai he ope no runga i a Tainui, ko Raumati te rangatira. Ka tahuna a Te Arawa ki te ahi. Ka kitea atu te rangi e tuhi ana. Mohiotia tonutia ko Te Arawa kua wera i te ahi. Ka whakakao a “Ngaoho” i a ia (ko te ingoa tuatahi tenei o Te Arawa iwi). Katahi ka haere ki Maketu, ka patua taua iwi, mate katoa. Mate atu hoki a Raumati te rangatira.

Ka mau a Maketu te whenua. Ko Te Arawa waka kai runga tonu i nga kapua o te rangi e tau ana.

He maha nga whakatupuranga, ka tae mai he ope no runga i a Mataatua, te rangatira ko te Rangihouhiri. Ka whakanoho taua iwi ki Owara. He wa ka kohurutia e ratau he wahine no “Ngaoho,” ko Punohu te ingoa. Katahi, ka whawhaitia taua iwi e Ngaoho ki tai. Ka mate taua iwi. Nga ingoa i mate tuatahi i te po, ko Werapinaki, naana te kohuru. I te atatu te mate ko Tutengaehe, tama a te Rangihouhiri. No kona te kupu a te Rangihouhiri: “Haere koe i te tai-ata, ko ahau mo te tai-awatea.” I te awatea ano ka mate a te Rangihouhiri. Tohe tonu taua iwi ki te noho i nga takiwa o Maketu, me te whawhai tonu, hinga atu, hinga mai. A, no te whakatupuranga i a Ariariterangi—i mate i a ratou—ka houhia te rongo e te Roro-o-te-rangi. Ko te rironga mai tenei o te toki-pounamu nei o “Kai-tangata,” Katahi a te Rangihouhiri ka haere, noho rawa atu i Tauranga.

Ka mau ano a Maketu ki a Ngaoho. I muri i tena ka tae mai ano he iwi no te Tairawhiti, ko Ngati Whakahinga, ka noho i Maketu, ka whawhaitia ano e Ngaoho. He maha nga whakatupuranga e riri ana ki tenei iwi, katahi ka kore atu.

Ka taemai ano he iwi ke, engari kihai tenei iwi i kinongia. I noho tahi ratou i roto i a Ngaoho. Heoi ano tona haranga ki a au, ko tona takinga mai i a Ngapuhi ma nga huarahi i puta ai ki nga roto, a ko Mokoia ka horo i te tau 1822.

I ena wa kei te whakaki mai ano nga uri o te Rangihouhiri ki te takutai moana nei, mai i Tauranga ki Maketu. Ka kitea e Ngaoho kua ki, kua otioti nga pa, kua nohoia nga wahi maha. Katahi a Te Arawa ka whakakao i a ia. (Ko te timatanga mai tenei o te ingoa "Te Arawa" mai i Maketu ki Tongariro.)

Ka hoki ano te mahara ki te whenua i taumoutia, i u mai ai te waka. i nohoia ai hoki e nga tangata o runga i a Te Arawa waka. Ko te riri tenei ki te Tumu i te tau 1836, hinga ana tetahi a. ko te mutunga ano i a Te Arawa. Inahoki, kai te tau 1838, ka whakaekea ano a Maketu e te Arawa katoa, mai i Maketu ki Tongariro. No te tau 1840 ka mau te rongo ki a Ngaiterangi e tu mai nei ano te kohatu houhanga-a-rongo. Ko te mutunga tena i noho pai ai.

Hai te tau 1880 ko te Kooti Whenua-Maori. Katahi tena ka whakarato i nga waahi o Maketu ki a Te Arawa takitahi, ka riro to tena, to tena.

Ko Te Arawa i tena wa kua totorau. Kei waho a Te Arawa e piri ana. Ko roto he Rangihouhiri, he Ngati-Whakahinga, he pakeha, he aha atu.

Ka tae mai tenei he "tipua." Taana tao he moni. Ka pehea te karo i tenei tao? Kai waho a Te Arawa e ha! ha! ana. Kai roto nga toto huhua e oke ana, a ka mau te Maori ko te moni, ka mau te pakeha ko te whenua, tuturu atu.

Ko "Te Poari Tiaki o Te Arawa" tenei. He ingo iara ki nga oha tupapaku, kai whakarerea, kai kaupapa tahuri. He aroha ake ki te whenua i taumoutia, i u mai ai te waka, i nohoia ai e nga tupuna. Na runga hoki i enei putake i takea ai te riri, i heke ai nga toto o nga whakatupuranga kotahi-tekau-ma-rima (15) iho i te weranga o te Arawa i te ahi, ki te riri i Tumu. He "tao rakau" tera! Na te tao rakau ano i karo. He "tao moni" tenei! Ma te tao moni ano e karo.

Kua hokona mai e te Poari a Maketu, i riro nei i te pakeha, a kei te ingoa o "Te Poari Tiaki o Te Arawa" inaianei. Kai te wawata ano kia taka katoa mai a Maketu ki te ingoa o te Poari. Kia wawahia (tekihanatia), kia whakanohonohoia ki a Te Arawa e tupu ake ana i runga ano i te ingoa o Te Poari Tiaki o Te Arawa, kia tuturu ai mo ake tonu atu.

Heoi ake.

—Na "Te Poari Tiaki o Te Arawa."

HURINGA TAU.

HE whakamahara tenei ki nga Pariha o te Pihopatanga o Waiapu, kia tukuna mai nga kaute e tika ana ki te Tari o te Pihopatanga i roto i nga ra o tenei marama ara o Tihema. Kei te 31 o Tihema ka kati nga pukapuka a te hekere-tari o te Pihopatanga.

HE KORERO NO TUHOE.

TENA KOE te kai-panui i nga korero o te motu ka rongo te iti te rahi.

Tenei hoki tetahi korero purakau hei panui atu mahau, kia rongo etahi tu momo tangata.

No te wiki pakeha te 16th o nga ra o Noema, 1924, i te 3 karaka o te ahiahi. Ka haere etahi kotiro ki te mahi puha, hei kai ma ratau ko o ratou matua. Ko nga ingoa o enei Kotiro Ko Tehaurawhiti Hori Hohua, 12 nga tau, ko Miria W. Rangi, 10 nga tau. I to raua haerenga ka whai atu a Tuhourangi W. Rangi, he tamaiti taane. Koana tau e tata ana ki te 8 ki te 9. Ka tae ki te tapa o te puihi, ka haere atu te tahae nei ki te kai tawhara. Ka ki atu nga mea wahine kia hoki ratau ki te kainga. Ka ki atu te mea taane kia Tikina tona tawhara. Ka haere te tahae nei. Ka roa ka karanga ano nga mea wahine kua kore e karanga mai te tahae nei. Ka matakau nga tamariki wahine nei, ka tangi, a ia raua e tangi ana ka tae atu a Tamahou Tamehana.

Ka korero mai era kua ngaro to raua hoa ka karanga hoki a Tamahou Tamehana, a kaore i karanga mai. Ka hoki nga tamariki nei ki te kainga ki te korero kinga tangata. Ka tae ki te whare o Rotu Numia Kereru raua ko Te Wharetini Rangi. Ka korero atu ki nga matua o nga tamariki nei ara kia Rotu kia Te Wharetini.

Ka haere nga tangata e 6 ki te rapa haere i te tahae nei. I te Mane te 17th e 28 nga tangata i haere ki te rapa me te Pirihimana o Taneatua. I te Turei te 18th e 53 nga tangata i haere, i te Wenerei te 19th o nga ra o Noema, ka haere ano e 93 nga tangata ki te rapa i te tamaiti nei. Ka tahi ano ka kitea. E 3 nga po e 4 nga ra e ngaro ana. Te tahi marangai kino, nui atu te ua te hau. He mea miharo tenei te korenga o tana tamaiti i mate. I whakapaua te kaha o nga tangata ki te rapa i tenei tamaiti o nga hapu o Ruatoki, taenoa ki nga Pakeha rangatira o Opouriao o Taneatua, me te Pirihimana hoki. Ko nga Kaumatua kei te whakapae na te turehu, i kawhaki te tahae nei, pera me ona koroua me ona kuia i nga ra onamata. Na Te Turehu i kawhaki i nga ra o mua a no reira he nui te mihi o nga Maori katoa o Ruatoki ki nga hoa rangatira Pakeha mo to ratou kaha ki te awihina i nga Maori i kitea ai tenei tamaiti. No reira kia nui rawa te mihi. Ki te Matua ki te Tama, mo te whakahokinga ora tangata mai o te tamaiti nei.

E kiana a Te Karaiti to tatou Ariki, nana i homai, naana i tangoatu. Naana i whakamate, naana i whakaora. No reira. Naana te tamaiti nei i whaka ngaro. Naana ano hoki i whaka hoki mai, ki ona matua ki tona hapu me te iwi hoki. No reira kia whakapaingia te ingoa o Ihowa irungarawa.

Amen.

—Na W. P. Hawiki.

Ruatoki. 25/11/24.

NGA KORERO A TE KAWANATANGA O TE KUINI MO TE PITIHANA A TAWHIAO, ME TE TIRITI O WAITANGI.

Na P. Ngata, I tuhi mai.

HE Ehoā e te mana, hei tirohanga, ma nga tangata whakaaro nui, me nga tangata, kua whiwhi ki nga Mataranga nui, o te ao hou, o te ao marama ki nga mea katoa, ahakoa, kua roa, ka wha tekau nga tau. Otira, tena ano, ona aronga, e mau tonu ana, tonu aroha, mo nga tau meha.

He mea tango mai, no roto i te Wikiri Nui, 25 11 '85, etahi o enei korero, ko etahi, no etahi atu pukapuka, i roto i te Paremata o te 3rd Maehe, 1885. Ka pataia e te Koohi, a Te Ahere, te tangata o raro iho i a Rore Tapere.

Ka mea, "Ehoa e Te Ahere, kua utua mai ranei, e te Kawanatanga o Niu Tireni, te kupu o roto o te Pitihana, a etahi Rangatira Maori, e ki ana, kua pakaru te Tiriti o Waitangi, i te Kawanatanga o Niu Tireni.

A mehemea ranei, e mohio ana koe, he aha te take, i kore ai e utua mai ta koutou pukapuka, ki te Kawanatanga o Niu Tireni.

Waiheki, tenei ranei, te mau tonu nei, te mana, o te Tiriti o Waitangi, ki runga ki te Kawanatanga o Ingarangi, a tenei ranei tetahi tikanga nui, kua takoto, kia whakamanaia taua Tiriti."

Ka whakautua, e Te Ahere, "Kaore ano i hoki mai he kupu, ma te Kawanatanga o Niu Tireni, otira kua tukua atu ano he waea, kia ratou, he tonu atu kia utua mai, kaore kau he take, e mohio nei matau, ekore ai e utua mai e te Kawanatanga o Niu Tireni, ta matou pukapuka o Akuhata kua taha nei.

Kua roa noa atu te mutunga o te mana whakahaere a te Kawanatanga o Ingarangi, i nga ritenga mo nga iwi Maori o Niu Tireni. Na reira kaore e ahei te pokanoa atu, ki te whakahaere i nga ritenga o te Koroni o Niu Tireni. Heoi ano, ma tenei keehi hou anake, e whakaahua rereke nga ritenga o enei e mohiotia nei i enei ra.

Ka whakahokia ano e Te Ahere. Mo tetahi o patai, mo te Tiriti o Waitangi. He pono, kahore he awangawanga, i te mea kei te mana tonu taua Tiriti. Ahakoa ano, i runga i te roa i te rereke ranei o nga ritenga, ekore e he nga ritenga o taua Tiriti.

He korero ke tenei.

Taurengi Tiriti, Ranana, Hune 25th, 1885. Ehoa e te Kawana kua tae mai ki au te pukapuka a o Minita o te Kawanatanga o Niu Tireni, mo te Pitihana, a nga Rangatira Maori, i homai nei e ratou ki au, i te ra i korero ai ratou ki au, i konei, i te 2nd o nga ra o Hune, 1884.

He mea atu tenei, kia ki atu koe kia Tawhiao ratou ko ona hoa Rangatira, na ratou nei o ratou ingoa, i tuhi ki taua Pitihana.

I ki atu ano kia ratou, ka tae atu ano he whakaaturanga o nga kupu a te Kawanatanga o Niu Tireni, me a te Kawanatanga o te Kuini, me nga pukapuka hoki e tukua atu ana e tenei Kawanatanga kia koe, me kape, ka tuku atu ai kia Tawhiao ma.

Kua tae mai nei au pukapuka, kua korerotia e te Kawanatanga o te Kuini, ka korerotia ano hoki nga take, o nga kupu o taua Pitihana, i te Whare Paremata, o nga whenua o Ingarangi. Me nga kupu oha atu, a taua Runanga mo te iwi Maori, a, kia tiakina paitia, nga pai me nga tikanga, mo te iwi Maori e te Kawanatanga o Niu Tireni, a i mohiotia, ai i Whakaetia ai e taua Runanga, ahakoa kore he wahi, e pai i te Kawanatanga o Ingarangi ki nga tikanga e mahia mo Niu Tireni.

Otira, ka puta ano he kupu, ma te Kawanatanga o Ingarangi, kia whai whakaaro, te Kawanatanga o Niu Tireni, ki nga mea e puta ai te tika mete pai ki nga iwi Maori.

Na e mea ana ahau, nga pakeha katoa, me mahi i te pai, kia tau ki te iwi Maori ko ratou, kia mahi pono ko nga tikanga katoa, e whakahaerea ana. I tu ai he Kawanatanga mo Niu Tireni, mo nga iwi katoa o te Kuini, e whakahaeretikatia ana, e nga Minita o Te Kawanatanga ko te Paremata te mana o te Kawanatanga.

Waihoki i nga tangata Maori etahi o nga tikanga o te Paremata, o nga mema Paremata, na reira i kore ai te Kuini e tino pa ki aua tikanga.

E whakapai ana ahau, ki te kupu e kiia mai nei, ka mukuhia ake ano, he mema Maori, ki te Paremata hei hoa, mo nga Mema o reira.

Ahakoa, e kore koe e taea, te ako atu, e te Kawanatanga o te Kuini, ki nga tikanga o te Tiriti o Waitangi. Otia, e mea ana ano, te Kawanatanga o te Kuini, kia ki ia e koe, te Kawanatanga o Niu Tireni, kia akona, kia manaakitia e ratou, te iwi Maori ki nga Ture, e whakahaeretikatia ana, me te ata whakarongo atu, kia ratou kupu tika ki te Kawanatanga.

Tena ano pea, te mana, me te mohiotanga e kitea ai he tikanga, e mahi ai te Maori i nga mahi Maori kia puta, a e kore ai e e raru, nga tikanga nunui a te iwi, e mahi nei i nga mahi, mo nga Maori e puta ai ano hoki nga painga kia ratou, o nga mahi nui, e tau ana ki te katoa.

NAKU NA RORE TAPERERE.

E ki ana a te Koohi, kia Rore Tapere, ko to ratou tino hiahia, kia taea he Kawanatanga mo nga Maori, i nga wahi tino Maori, a tera he Ture, e kaha ana te Kuini, ki te whakarite i etahi tikanga, kia whai mana ai nga Maori ki te whakarite i a ratou mea, kia taea ai he Kawanatanga e rereke ana i to te Koroni.

Ka utua e Rore Tapere. Ka mea, e ki ana koe, tena he wahi o te Ture, e taea ana te mahi, kia hoatu e te Kaunihera, he mana, kia whakaritea he wahi mo nga Maori, kia noho i runga i o ratou mana anake, he mana whakaaro kore, ki nga Tumukaki o nga Koroni.

Te Koohi ae, ko tera te tikanga, o te tahi wahi o te Ture, a i te tau 1862, i whakaaro a Ta Hori Kerei, kia Panuitia he takiwa Maori, a ki taku whakaaro, mehemea i puta taua Panui kua kore he whahai.

RORE TAPERERE, KA MEA.

Ko tenei Teepu-teihana, i au e titiro kau atu nei ki nga tangata, me ta ratou Pitihana, he mea nui, whaimana hoki, o nga Teepu-teihana kua takoto ki teku aroaro ki tenei Tari, i mua atu i tenei.

E tino whakarongo ana ahau, e whakarongo koa ana, ki nga kupu a nga Rangatira Maori, kua korero mai nei kia tatou.

Kia koutou kupu hoki, i haere mai nei hei tuara mo ratou.

E whakaae ana ahau, ki nga kupu a te tangata i Whakamarama mai ia ratou mahi.

I ki nei ia, ko te hiahia o te Kawanatanga o te Kuini, kia rite te mahi o nga tikanga, kin ga Maori, ki nga pakeha, a kia taea e matou, kia kaua, e tukuna, kia takahia, te mana o nga Maori.

Kahore ahau, e whakaarokore, ki nga kupu, o te Tiriti o Waitangi. E whakaae ana ahau, ki nga kupu a toku papa, i mua atu o nga tau e whatekau, i ki ra ia, he mea whaikaha, whaimana tuturu, nga Tiriti, ahakoa he Tiriti, ki nga Maori, ki nga pakeha ranei.

Ehara i te mea e iti ana te mana, mehemea ka whakaritea ki nga Maori.

No reira ko ta koutou e tono nei kia whakaritea nga mea o te Tiriti, a kia hoatu te tika, ki nga Maori o Niu Tireni.

E whakapuaki ana koutou, i nga whakaaro, o te Kawanatanga o te Kuini, kaore pea koutou, e mea, me ata utu ahau, i nga mea katoa o tenei Teepu-Teihana, he take nui, engari he maro. he raru raru hoki enei mea.

No reira i hoatu e te Kuini, me te Kawanatanga, ki nga tangata o Niu Tireni, te whahaere, te whakaritenga o a ratou mea, he wahi iti i puritia, engari, ka ata tirohia, enei mea ka whakaaro ki enei take me enei mate, a kia rongo ra ano ki te utu a tera taha, ka tirohia e matou he tikanga tika. a ka mahia e matou, ki to matou kaha.

Ranana, Hune 4th, 1885.

Ka tukua e te Koohi te Pitihana a nga Rangatira Maori. Ki te Paremata, mo nga mate o te iwi Maori, me te Tiriti hoki o Waitangi.

Ka mea ia, ko te Oati tenei a te Kawanatanga o Ingarangi. Kia mau tonu nga whenua o nga Maori kia ratou.

Muri tonu iho, e rua rau mano eka whenua o nga Maori. i tangohia e te Kawanatanga o Niu Tireni, a hokoa atu ana, ki ana pakeha, kaore he hokinga mai ki nga Maori.

Ko nga Maori no ratou aua whenua, e ki atu ana, waiho ma matou ano, e whakahaere te toenga a matou whenua. tangi ki nga Maori.

Ka mea ano a te Koohi, ki te Kawanatanga o Ingarangi, kia tukua mai ano nga whakahaere o te wahi o te Tiriti o Wai-

Ka utua mai e Te Ahere, i mea ia, kaore i tika, o nga raruraru o Niu Tirenī, o te tau 1865, i tu ai te Kawanatanga mo Niu Tirenī, ma tera Kawanatanga, e mahi he ritenga mo Niu Tirenī. Ekore e tika, me rapu mai ki tenei Kawanatanga.

Ka whakahengia, e Rore Tiati Hira, he he rawa te kupu a te Hekeretari, e tika ana ma te Kawanatanga o Ingarangi, e tuku he awahina, mo nga Maori.

Ko tenei ko te Tiriti, i kiia e te Kuini, kua raruraru, koia nei te take i haere mai ai enei Rangatira, ki te tono awahina mo nga Maori.

Ko tenei ko te Tiriti, i kiia e te Kuini, kua raruraru, koia nei te take i haere mai ai enei Rangatira, ki te tono awahina mo ratou, e pai ana kia aroha te Runanga aroha, ki te tuku atu, i te tahi kaha mo te iwi Maori.

Ka utua e te Karatitana, e mahara ana ahau, ma te Koroni o Niu Tirenī e tīrotire te Pitihana, a nga Rangatira Maori.

Ka utua ano, e Rore Tiati Hira, e tango ana koe, i te whakahaere o nga Maori i te ringaringa, o te Koroni o Niu Tirenī. E tika ana, ma te Kawanatanga o Ingarangi, e whakahaere nga Tiriti, kaore i tika te whakahaere.

Engari me awahina ano e te Kawanatanga o Ingarangi, nga tikanga mo nga Maori.

Ko nga Rangatira Maori, i tae mai nei i tera tau, i tono mai ratou, ma ratou ano e whakahaere, o ratou whenua, me o ratou tikanga, i ia takiwa, i ia takiwa, ki ia iwi ki ia iwi.

Heoi ano.

Tirohia mai e nga tangata e matau ana, koia ranei i penei te takoto o nga korero nei, kaore ranei, e pai ana, mau hoki e tataku ka wha te kau nga tau o enei korero, e tika ana kia ngahoro atu te nuinga. Kia he ranei.

Kia ora katoa.

—*Na P. Ngata.*

POARI WHAKAPAPA.

TENEI te reta a Mika Pewhairangi kua tae mai, he whakatikatika nana i te Waiata No. 20 o te Tapiri. Kua tukuna to reta ki te Poari.

Ko te reta a "Te Apitihana" i tukuna mai i Tuparoa kua tukuna ano ki te Poari.

Ko te reta a E. K. Tuauki o Tokomaru i tuhi mai ai mo nga whakapapa kua tukuna ki te Poari.

Ko te reta a Rangiteaorere Te Awekotuku kua tukuna ki te Poari.

Kanui nga mihi kua tae mai mo nga mahi a te Poari Whakapapa, otira ko te mihi nui rawa ko te manaaki i a ratou whakahaere me a ratou tono.

TE WANANGA A NGAPUHI.

Kaikohe,

Noema 6th, 1924.

KI te Etita. E hoa tukuna atu enei korero ki roto i *Te Toa Takitini* panuitia atu mo te wananga a Ngapuhi, e rua nga wahanga ara nga wehenga. Ko tetahi wahanga e kore e pai kia tukua kia perehitia ko tetahi wahanga e tino pai ana. Engari tenei te mea kia whakaae rano te poari perehi a te Kawanatanga kia rima tangata o Ngapuhi e haere atu kite mau atu i te wananga a Ngapuhi kia perehitia i na oti tana wananga kua whakaae te taha tuku. Me nga raruraru o te toko rima, ma te poari katoa, kua oti. Notemea e hiahia ana matou kia kite ano matou i te perehitanga. Ki te kore e whakaaetia tenei whakatakoto e te poari kua kore te wananga a Ngapuhi e tukua kia perehitia, engari ka puritia ki roto ia ratou ano.

Heoi ano.

—Na Erika Akuhata.

TIMATANGA MAI O TE WHAKAPONO KI A
TE ARAWA.

Na Akapita H. Pango.

WAHI III.

Me whakapapa ahau.

Hurungaterangi		Whaingarangi	
Huaorangi		= Moeke	
Pareto		= Te Tatu = Hineheahea	
Te Ririu	Te Huatahi	Te Ranginohomarie = Hineo	
Parewahaika	Pango	Pareto	= Te Area
Poniwahiao	Pango	Hamuera	Pango
Te Wheoro	Kirikauri	Akapita H. Pango	Weronika
Keepa Ehau		Himepiri Manaro	

Ko to raua kawai tane tenei o roto mai ra no. Ka haere a Wharetutu ki Ngapuhi, ka u ki Kororareka, ka karanga atu ki te mihingare: "Na Pango ahau i unga mai ki te tiki mai i te mihingare kia haere ki Rotorua ki a Te Arawa." Te rongonga o Te Wiremu i te take a Wharetutu, haere tonu mai a Te Wiremu raua ko Te Hapimana me Wharetutu. Ka tae mai ki Maketu. Ka haere atu a Pango i Ohinemutu nei kia tutaki ia ki a Te Wiremu ma i Maketu. Ka hoki mai a Pango ki Ohinemutu nei tatari atu ai i te manuhiri tuarangi i te waewae tapu ki Rotorua. Ka haereerea e te Wiremu ma nga kainga o te taha moana. I muri ka tae mai a Te Wiremu raua ko Te

Hapimana me Wharetutu ki Ohinemutu nei. Ko tenei wa ko te tau 1831, ko Noema te marama. Ka mihi a Pango ki a Te Wiremu raua ko Te Hapimana me Wharetutu. Ko te wa tonu tenei i tukua ai a Owahiura, a Te Koutu e Pango ki a Te Wiremu raua ko Te Hapimana a ko te wa ano hoki tenei i huaina ai te ingoa o Te Wiremu ko "Te Wiremu Karuwaha." Na Pango Ngawene i tapa taua ingoa. Ka tae mai hoki ki tona marae ki te Papa-i-Ouru ko Pango anake i tu atu ki te mihi. Ka tu mai a Te Wiremu ka whakaputa i tona pouri ki a Pango, he mau no Pango ki nga mahi tohunga. Tera ano tetahi mahi e mahia ana e Pango ma, he wahine herehere e tukua ana, kia patua e te pouaru a tetahi o nga rangatira o Te Arawa, i mate i tetahi pakanga i mua tata atu. Koia te wahine herehere nei ka tukua kia patua e te pouaru, hai utu mo tana taane. Ko te whakahe a Te Wiremu he tuku no Pango i era tikanga kia mahia, a ko ia tonu hoki te kai-whaka-haere i era tikanga.

E rua o raua ra i noho ai i Ohinemutu, ka hoki. Otira i te tau 1835 i a Maehe 19 ka tae mai ano a Te Hapimana ki Rotorua nei, ka whakanoho ki Te Koutu. I te tau 1836 i a Akuhata 14 ko Mataipuku. Ka hinga i a Waikato i a Te Whareroa ka tahuna te whare o Te Hapimana. Ka mutu te noho a te Hapimana i Te Koutu. Otira i te tau 1839 ka hoki mai ano a Te Hapimana, ka whakanoho ki Mokoia. Ko Hamuera Pango e korero ana i Te Koutu Poraka i te tau 1886:—"I whakaturia he whare mona (Te Hapimana) ki te Paia'iwiwhakaete. He wahi tera no taku papa no Pango." Ko Tamihana Korokai e korero ana mo Te Koutu i taua tau ano 1886:—"I noho a Te Hapimana ki Te Koutu i mua atu o Mataipuku, na Ngati-Karenga na Ngati Te Riri i whakanoho taua pakeha ki reira."

(Taria te roanga.)

TE MARENA TUATAHI KI NIU TIRENI.

KO te marena tuatahi ki Niu Tireni ko te marena o Piripi Taphana (Philip Tapsell) ki Paikia i a Hune i te tau 1823. I marena tenei pakeha ki tetahi wahine Maori kua uru mai ki te whakapono a kua oti hoki te iriiri.

No muri mai ka heke mai a Te Taphana ki Maketu, a kei te ora tonu ana mokopuna tuarua, tuatoru e noho mai nei ano i Maketu. Ko te marena tuatahi o te iwi pakeha no Oketopa. 1831, ko nga pakeha tuatahi i marenatia ko William Puckey me Matilda Davis. I roa ai to raua marena, na te kore "mowhiti" (ring) i Niu Tireni. I whanga kia hoki mai ra no te kaupuke a te Hahi i Poihakena ki te mau mai i te ringi marena. Ko Henare Wiremu te minita nana i whakahaere te karakia marena. Ko te wahine marena he mea hiki haere i runga i te tuuru. E 40 nga pakeha i taua marena.

(Ko te tamaiti a Kiri Taphana kei te marenatia i tenei marama (Tihema) ki a Molly Riripotaka.)

TE UTU MO TA TATOU PEPA.

KUA maha enei tau e whakahaeretia ana *Te Toa Takitini* i runga i te utu ngawari rawa, ara i te 6/6 mo te tau. Kau kitea inaianei kaore e taea te perehi o te pepa penei te rahi o ona wharangi, mo tera utu. Noreira he whakaatu tenei ka hikitia te utu o ta tatou pepa ki te 10/- i te tau. Engari ko te utu hou ka timata atu i a Hanuere. Ko nga tono mo te pepa e tae mai ana i roto i nga ra o Tihema nei, ka noho tonu te utu ki te 6/6 mo te tau 1925. Engari ko nga tono katoa e puta mai ana i te 1 o Hanuere, 1925, ahu atu, ka noho te utu ki te 10/- i te tau. Ko te hiahia o te Etita he whakapiki haere i te pai o te pepa, kia kaha ai te tiaho o tona maramatanga ki nga huarahi katoa e tika ana hei hikoitanga mo te iwi Maori. No reira ta tatou pepa ka waiho hei reo mo o tatou kaumatua, mo nga tamariki marama o tena iwi, o tena marae puta noa a Aotearoa me Te Waipounamu. Ko te pepa te kai-paihere i o tatou hapu maha o te iwi Maori. No reira ka inoi atu te Etita ki ona rangatira i tena wahi i tena wahi, kia manaakitia mai ta tatou taonga.

PANUITANGA.

HE panui. ara he Powhiri ki nga morehu o Aotea-roa me te Waipounamu, kia huihui mai koutou, tatou ki konei he Waiparapara, waahi o Tokomaru Pei, a te ra o to tatou Ariki e kia nei he Kirihimete.

Me tu koutou ki toku aroaro i te 24 o nga ra o Tihema. Ka taea e au tatou te atawhai tae noatu ki a koutou kararehe, ara ki a koutou hoiho me a koutou kuri, haunga hoki ia to haere-mai i runga i tou motu kaa.

E nga reo, e nga hapu, koiane taaku e tumanako nei i roto i toku ngakau kia huihui mai tatou ki te kohi moni hei whaka oti mo to tatou whare kei konei. Ahakoa no tatou me ki no te Motu katoa, e tuwhera ana hoki ia mo nga Hahi katoa, no reira kaore aku tutua, kaore hoki aku rangatira, ko koe rawa e ngaro i taua ra, ko koe te tutua.

No reira haeremai ra e nga iwi, pehia au ki toku marae, matou ko aku tamariki, mokopuna. Ki te taumaha hoki matou i te mata o te tangata, ka-ora te ngakau, ka mohio hoki matou tera ano hoki ka taumaha te tumanako i te moni.

Kaore e whakahengia ki te noho atu koe, ko to whakaaro e tuku mai. Engari ka tae rawa ia matou kite reo pakeha, ara i te kupu nei ("Thank you very much") haunga hoki te whakatauaki a o koutou tipuna. (Katere-rau-a, Katere Pipi-whakao).

Haere a Uta, haere te Moana.

Haeremai ra e te tiaki a maku koe e whakaokioki ki te Peeke o Niu Tirenī.

Haeremai e te nooti kia kakapa koe ki toku aroaro ko koe hoki taaku e tumanako atu nei.

Haeremai e te Hiriwa kia tatangi koe i roto i toku ringaringa, e kino koe te tatangi anake atu ki te Hoteera, pohane mai hoki to whero.

Haeremai e nga moni pakupaku iho i enei awhinatia mai au, e kino hoki koe te karia noatia o kauae kite Pikitia i te po, i te ao.

Kite kite hoki au ia koutou a taua ra taku mihi tenei kia koutou. E tika hoki taku mokopuna kai Hongihongi. Haeremai! Haeremai! Haeremai!

I te rua tekau ma ono (26) ka mahia nga mahi a Takataka Huu-piata me te Rekereke-roroa, awhiawhi atu hoki nga Tai-Putea, a Marere-a-tonga i nga ra o mua. I enei ra na te tama i nga Tai-tamahine.

—Na te Komiti Marae me te Iwi.

TIHEE! MAURIORA!!

KI nga iwi, ki nga reo, ki nga hapu, ki nga huihuinga tangata i raro i nga manaakitanga maha a to tatou kai-hanga.

Ka ngaro te tangata ka paheke te whenua. Kua taromaroma haere tenei nga kupu a o tatou tipuna. Kua tu pani te tangata. Kei te kimi, kei te rapu tonu nga whakaaro mo era e haere atu ra mo enei e haere ake nei.

Kei te ui nga mahara. A hea ano ra te wa e huihui ai e kite-kite tahi ai tatou. Tenei ra te wa e tika ana.

Hei te 25 o nga ra o Tihema ka tu te Kirihimete ki *Puketawhai* nei i runga i o matou whakaaro nui kia whakahoutia tenei o tatou whare karakia ara a *Emanuera* kei te noho pakaru hoki tenei o tatou whare.

No reira. E kui ma, e koro ma, e hine ma, e Tama ma. He Powhiri atu tenei na matou. I nga iwi, i nga hapu, i nga mana nunui o runga i o tatou waka ia *Taakitimu* ia *Horouta*. Haere mai i runga i te whakaaro kotahi.

Utaina mai o tatou waka ki te hiriwa, ki te koura, ki tu rawa ake ai koe i te marae o Hatearangi, Haha-uri! Haha-tea!

Heoi. Na o koutou whanaunga aroha.

TE WATARAWI RANGI.
ATAERA WURU.
MOANA TAUTAU.
RU TENE POROTITI.
MIKAERA PEWHAIRANGI.
PETI PAHEWA.
WI TE HAUWAHO.
Sec.—WI MANAWAI.

HE PANUI HUI.

K I nga iwi, ki nga hapu, ki nga mana: atu i Tiwhanui ki Te Paritu:

TENA KOUTOU KATOA, nga morehu o tena marae, o tena marae.

He whakaatu tenei ka tu te

HUI KIRIHIMETE

a te 25 o Tihema nei ki **TE KIWI**, wahi o Te Wairoa.

He inoi atu tenei kia kua e karangatia he hui ke atu ma taton mo tenei ra, engari me hui katoa mai tatou ki Te Kiwi Kirihimete ai.

Ma te Atua tatou katoa e manaaki.

Heoi ano.

Na te Komiti,—

MATAMUA.

PARATENE RAKAIORA.

PATU TE RITO.

HUNE.

HUITAU TE HAU.

Hekeretari.

HE PORA KIEKIE MO TE TAMAITI.

	£	s.	d.			
Subscriptions paid:—				Mrs. Henry Brown,		
Waimarama Puhara				4 Ascot Avenue,		
Pakipaki	10	0		Remuera, Auckland	1	0 0
J. R. Paku, Wai-pukurau	6	6		Ere Ruri, Ruatahuna, via Rotorua	1	0 0
Tamati Nikera, Puketapu	6	6		Hone Rameka, Waimate North	6	6
J. Hepiri. Okaihau, Bay of Islands	1	0	0	Murupaenga Rewiri, Te Hapua	6	6
Rev. J. G. Laugh-ton, Maungapo-hatu P.O., via Rotorua	19	6		Paaka Turei, Native Land Court Office, Auckland	10	0
Per H. Pahewa:—				W. Rewharewha, Torere, Opotiki	6	6
Rerepaipa Waititi, Raukokore	1	0	0	Te Pana Huirama, Mangonui	6	6
Ranapia Te Kete, Cape Runaway	1	0	0	Ihaka, Whaanga, Nuhaka	6	6
Waikura Tautuhiorangi, Te Kaha	1	0	0	Mita Te Rangitua-kopa, Maketu	6	6
Kuaha Waititi, Cape Runaway				Huhana Karipa, Ahipara	6	6
Weeti Katae, Raukokore				Hekiera Tuterangi, Kennedy's Bay	1	0 0
Tane Tukaki Te Kaha				Mrs. J. Gillies, Waimarama	13	0
Otene Takoto, Torere, Opotiki	6	6		Ropitini Tio, Mohaka	10	0
Herewini Te Maro, Port Awanui	6	6		Wi Waikari, Box 19, Kahukura, E.C.	10	0
Ngio Tupe, Torere, Opotiki	6	6		Tiri Maxwell, Pohutu Station, Te Araroa, E.C.	10	0
Wetini Taku, Torere, Opotiki	6	6		N. Potts, Solicitor, Opotiki	6	6
Pahou Puru, Torere, Opotiki	6	6		K. Wairoa, Porangahau	1	10
W. Moana, Ruatoki North	10	0		Matiu Te Aranui, Pakotai P.O., Whangarei	6	6
Mrs. Reihana Ngatote, Peria, Mangonui	6	6		D. Stirling, Raukokore	7	6

HE TAPIRI

KI "TE TOA TAKITINI."

25.—HE TANGI KI TONA WHENUA.

Na Te Rauparaha (Ngati-Toa).

Ko tenei waiata kua taia ki "Nga Moteatea"; kei reira e kiia ana. "He tangi na nga tipuna o Te Wharepouri." Ko Te Wharepouri no Te Atiawa. Engari e ki ana a Tonga Awhikau raua ko Nganeko, he kaumatua no Taranaki, kei te he tera korero, engari na Te Rauparaha ke: he tangi nana ki Kawhia, i te mahuetanga atu ai, heke mai nei ratou ko tona iwi ki runga nei.

I taia ano te waiata nei i te tau 1856 e Shortland ki tana pukapuka: "Traditions and Superstitions," p. 183.

Kei te waiatatia tenei waiata e nga iwi katoa o te motu.

Tera ia te tai o Honipaka,¹ ka wehe koe i au, e
He whakamaunga atu naku i te ao² ka takawe
Na runga mai o te motu,
E tu noa mai ra koe ki au, e i.
Naku ia na koe i waiho i taku whenua iti.
Te rokohanga te taranga³ i a taua,
Kia mihi maniao au ki te iwi ra ia;
E paria e te tai, pikitū, pikirere,
Piki takina mai ra te kawa⁴ i Muriwhenua.
Te kawa i Tutere.⁵
Tena taku manu, he manu ka onga noa,
Runa ki te whare, te au o Matariki.
Ma Te Whareporutu⁶
Ma te rahi Atiawa,⁷ e kautere mai ra;
Ka urupa taku aroha, na-i-a.

HE WHAKAMARAMA:

¹Honipaka.—Ki roto ki "Nga Moteatea ko 'Ngamotu.' E tika ana tera mei tika hoki te ki, na nga tipuna o Te Wharepouri te waiata nei. Ko tona hangaitanga ia ki Honipaka. Ko Honipaka he toka kei Kawhia, kei te taha hauraro.

²Te ao ka takawe.—No Te Rauparaha ka tae mai ki Moeatoa, he pae maunga kei te taha tonga o Kawhia, ka titiro atu ki muri, e pūkōhu ara mai te wa ki tona whenua tipu, ka tangi atu nei.

³Te taranga.—Te wehenga.

⁴Te kawa i Muriwhenua. Kei te ngaro tenei.

⁵Te Kawa i Tutere.—E pena ana ki ta Shortland. Ki "Nga Moteatea" e penei ana "te Kawea au te tere."

⁶Te Whareporutu.—He tangata i ahu mai i te takiwa ki te Atiawa. I whakawhitia te ingoa nei ko Te Wharepouru, koia i waiho ai hei take mo te ki na ona tipuna te waiata nei.

⁷Atiawa.—He wahanga iwi no Taranaki. Ko nga hoa era o Te Rau-paraha i nga ope nana i raupatu te upoko o te ika nei.

(Na Tonga Awhikau raua ko Nganeko i whakamarama; na A. T. Ngata i tuhi.)

26.—HE TANGI MO TE RAKAHURUMAI.

Na Riria Turiwhewhe (Ngati-Porou).

I taia ano tenei waiata ki te pukapuka a McGregor "Maori Songs," p. 75. No te whawhai ki Waikato i te tau 1863, ka horo a Rangiriri, ka riro herehere etahi o nga iwi Maori, ka mauria ki runga ki te manua o Akarana. Ko McGregor tetahi o te ope pakeha, tiaki i nga herehere; nana i tono. ka tuhituhia e etahi o nga herehere nga waiata, i taia ki taua pukapuka.

Ko Te Rakahurumai ano tenei i te waiata ra: "Ka mea e te muri, ka tu mai te takahi"; a na Turiwhewhe ano tenei tangi mona. No te tau 1852 ka mate a Te Rakahurumai ki te moana, he haerenga ki te hi ika i te taunga warehou i Otuaui. Ka puta te parera, he hau kaha, e kiiia nei he hau karakia; ina hoki mate ana nga waka, ka mate hoki te hau. Kotahi o nga waka, ko Tarairua, no Akuaku, i u ki uta.

Kua tawhio te motu i enei waiata, e waiatatia ana hei tangi tupapaku, a hei waiata aroha; he pai hoki nga rangi.

1.

He mahia waha i rangona e au
Kei Taiporutu;¹ kia whitirere au.
Ko koe ra, e koro,² e auraki ana mai.
Kia moe taua i te maru aiahi, e i.

2.

Te ao o te parera e koheri atu ra.
E miri atu ra ia i waho o te Koreke;³
E whanatu ana koe ki a te Rewarewa⁴ ra.
Nana nei au ko i whakatakurutu.
E au tukino te manu. ka huri mai,
Ka riro ia koe, ka mania i te rango, i.

3.

Noku⁵ te wareware. kihei rawa i puritia;
Tukua kia haere, kia tae te koronga
Tera Puakato,⁶ ko he waka kia oma:
Kei tua Renata,⁷ e aroha nei au,
I te wa, e hika, ko i piri tahai ana. e i.

4.

Ka whiri nga mate ki nga momo rangatira
 Ka kawa nga ware, ka waikoherikitia,
 Ka kai he pua ke, ka rauiri ki te one. i.

5.

Hei konei noa au porangi noa ai:
 Me penei ana te tiketike maunga,
 Marama te titiro ki te tahora ra ia;
 Kei waho koutou, e kai ora i ahau. i.

HE WHAKAMARAMA:

¹Taiporutu.—Kei Whareponga, Waiapu; he urupa.

²E koro.—Ki etahi e penei ana, "Ko koe ra Paraire." He ingoa a Paraire no te Rakahurumai.

³Te Koreke.—He toka kei waho o Whangaipotiki (kei te taha tai o Whareponga) he rerenga taruke.

⁴Rewarewa.—No nga whakawhitinā tenei, kaore i te kaupapa mai: kua ngaro te kaupapa ake.

⁵Noku te wareware.—Ki etahi e penei ana, "E au kuare kihei rawa i puritia."

⁶Puakato.—He taunga ika kei waho o Tawhiti, he taunga warehou. Ki tetahi whakahua "Tera Tawhiti."

⁷Renata.—Ko Renata Te Mauhamanu, ko te tama a Turiwhewhe raua ko Te Rakahurumai, i mate tahi atu ki te moana raua ko te papa. Ki etahi e penei ana, "kei tua koe e hika."

27.—HE TANGI MO TE WAKA I PAEA.

Na Te Ngahuru (Ngati-Whakaue, Te Arawa).

I taia tenei waiata ki "Nga Moteatea," p. 116, kei reira e kiia ana, he tangi na Te Ngahuru, te rangatira o Ngati-Whakaue mo tona waka. Ko te ingoa o tana waka ki te ki a etahi ko "Te Whakapu." He wahi ririki nei i whakatikatikaina o te kaupapa i "Nga Moteatea" i runga i nga whakamarama a Raureti Mokonuiarangi raua ko Kepa Ehau.

I taia ano tana waiata ki te pukapuka a McGregor, "Maori Songs," p. 57, engari he maha nga wahi tahapa o tera.

Ko Maketu te kainga o Te Ngahuru; a ko Ngati-Pukenga o Tauranga te hapu i noho tahi ai ratau i Maketu. I paea te waka o Te Ngahuru ki Maukaha, he motu kei Hauraki.

E muri ahiahi ka totoko te aroha.
 Wairua o te hanga,¹ ka wehe i ahau.
 Wai te teretere,² e rere i waho ra?
 Nou na e Te Kou.³ E hoki koutou
 Ripa ki te whenua, ki Maketu¹ ra ia.
 Tenei matou kei runga i te toka.

Me rauhi noa ki te wairua kau,
 Te waka ra e i tataia mai;
 Toroa i te wai, kia paia atu koe.
 Haere ki raro ra, ki Hauraki ra ia,
 Hei matakitaki ma te nui 'Ati-Marū,⁵
 Au ka pae noa ki Maukaha⁶ ra ia, i.

HE WHAKAMARAMA:

¹Hanga.—Ki ta McGregor, "wairua o te waka kawē i ahau."

²Teretere.—He tira haere, he ropu tangata e haere ana.

³Te Kou.—Ki "Nga Moteatea" ko 'Te Kohu.' Ko te ingoa tuturu ko Te Kou-a-Rehua, he rangatira nui no Ngati-Pukenga, no Tauranga.

⁴Maketu.—Ko te wahi i u ai a Te Arawa.

⁵Ati-Marū.—Ko Ngati-Marutuahu o Hauraki.

⁶Maukaha.—Ko te motu i Hauraki i paea ai te waka. Kei te moana rawhiti nei ki te takiwa o Whangamata me Tairua.

28.—HE TANGI WHAIAIPO.

(*Na wai ra?*)

Ko te ahua i takea mai te waiata nei i te takiwa o Tauranga, e whakahua nei ki 'Karewa ra, au rerenga *hipi* ki *Poihakena*.' He ahakoa ra, ma te iwi nana te waiata e whakaatu mai.

Kaore tenei waiata i roto i "Nga Moteatea," engari kei te pukapuka a McGregor, "Maori Songs," pp. 38, 43, 44, me p. 74 Supplement 3. Ko tetahi o enei na Te Peehi (Elsdon Best) i tuhituhi, a ko te kaupapa tera ka taia nei ki konei. Ko tetahi i kitea iho i roto i te pukapuka tuhituhi a Pihopa Wiremu, engari he maha nga wahi taupatupatu o tera.

Ko te ahua o te waiata nei na te wahine Maori i moe i te pakeha; no te hokinga o te tane ki tawahi, ka huaina atu te waiata nei. Kei te motu katoa e waiatatia ana, he waiata ngawari, he reka hoki.

Moe hurihuri ai taku moe ki te whare;
 Kei whea te tau i aropiri ra,
 I nga rangi ra o te tuatahitanga?
 Ka haramai tenei, ka tauwehe,
 He hanga hua noa te roimata i aku kamo;
 No te mea ia ra ka whamamao.
 Horahia te titiro whakawaho
 Ki Karewa¹ ra, au rerenga *hipi*
 Ki *Poihakena*,² ka whakaaokapua
 Te ripa tauarai ki *Oropi*,³
 Ki te makau ra, e moea iho,
 E awhi reinga ana i raro ra.
 Ka hewa au, e koro,⁴ kai te ao, i.

HE WHAKAMARAMA:

¹Karewa.—He motu kei waho o Tauranga.

²Poihakena.—Ko Sydney, ara ko Port Jackson.

³Oropi.—Ko Europe.

⁴E koro.—Ki ta Te Peehi, "e Kane."

29.—HE TANGI MO TE HAMAIWAHO.

Na Hinetauchirangi (Ngati-Porou).

I mate a Te Hamaiwaho i nga whawhai ki nga iwi o te **taha whakararo**; e kiia ana ki Whakatane. Ka mate ka rohaina ki runga i te huapapa, ka haehaetia i reira.

No te Kawakawa (Te Araroa) tenei tipuna, a i waiatatia atu te tangi nei i reira.

1.

E hika ma e, utaina mai ra, e,
Ki runga i te kanohi, kia tika ko te hono, e;
Ka haere ai ra i te tira¹ o Karika, e,
I te mate i whanga, ka eke mai kai runga, e.
Naku i mounou, na Pawa² i whakaerere, e;
Koia Maroheia,³ e awhi mai ra Ihutoto.⁴ e.

2.

E hika ma e, kai rawa koutou i ahau, e.
Kia horo te tahuti nga tai ka tau, e.
I waho o te Ihiwa,⁵ kei te whaonga o te maara⁶ na
Tangaroa
Kei nga ihu waka⁷ taurua, kei o tipuna.
Kia rere koe, e tama, tu ana i te haumau, e.

3.

Hei konei tonu au kairangi atu ai
Ki te ao e rere mai ra runga i Totara,⁸ e;
Kai raro aku mea e aroha nei au, e.
I moea ki te po, he tamaiti wairua
E moe nei mau, e.
He pani au, e hika ma, kia kawea ki te wai ope ai, e;
He matihe ia nei, e hoki mai ki te ihu, e?

HE WHAKAMARAMA:

¹Te tira o Karika.—Kei te ngaro tenei, engari kei te whakataukitia, a he ingoa tipuna ki etahi iwi.

²Pawa.—Ki ta Ngati-Porou korero ko te tangata tenei o runga i a Horouta, nana i tapatapa haere etahi ingoa ki te takutai o te tai rawhiti. Ina te korero a Mohi Ruatapu mo Maroheia: "Rongo rawa ake a Pawa ka taea tona waka (i u ra hoki ki Ohiwa, ki Tukarae-o-Kanawa). Ka hoki ia ki Ohiwa; tae rawa atu, ka hori mai ia te waka i waho, Hoki tonu mai ia. Te taenga mai ki Wharekahika, ka noho ia i kona, ka mahue tamaiti a tera, a Maroheia, ki reira, noho tonu iho hai po-hatu."

³Maroheia.—He kohatu kei Matakaoa, kei te matarae i waho o Wharekahika. Kei reira e awhi ana ki te toka, e kiia nei ko Ihutoto. He whakaritenga na Hinetawhirangi ki a Te Hamaiwaho, i awhi mate i te huapapa i Whakatane.

⁴Ihutoto.—Kua whakamaramatia i runga ake nei.

⁵Te Ihiwa.—He toka kei waho o Whangaokeno.

⁶Maara na Tangaroa.—Ko te moana.

⁷Waka Taurua.—He waka hoehoe kaharoa ki te hi ika.

⁸Totara.—He pa kei runga ake o te Kawakawa (Te Araroa); ko tere ano e whakahuatia ra i te tangi mo Te Whetukamokamo.

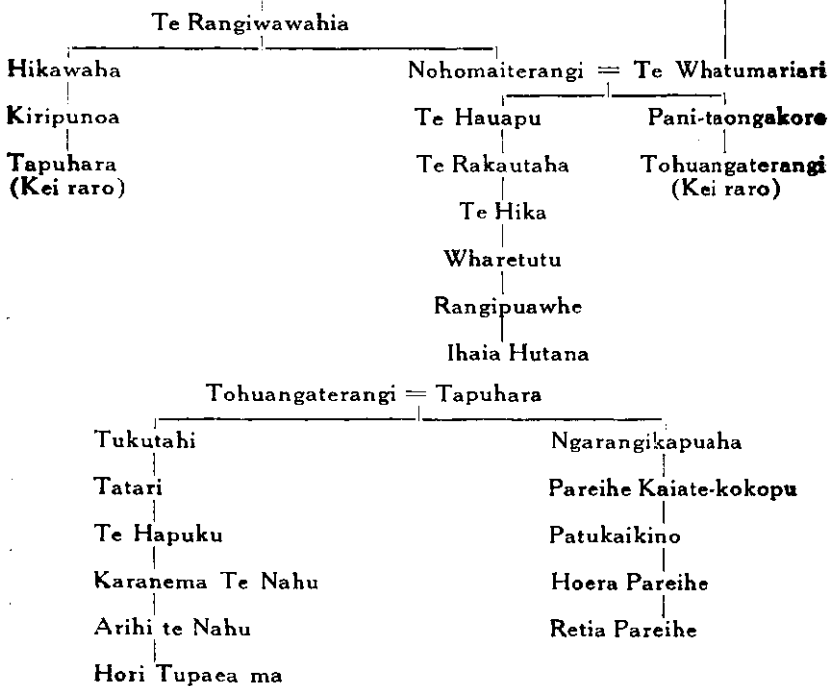
30.—HE ORIORI.

Na Nohomaiterangi (Ngati-Kahungunu).

He oriori, ahua tangi ano, na Nohomaiterangi mo ana tamariki mo Te Hauapu raua ko Pani-taongakore. I whanau ona tamariki i roto i nga ra o nga riri awatea, o nga riri kaikino i roto o Heretaunga, mai ano i a Te Whatuiapiti. Ka tangi a ia ki te moutou o ona tamariki. Ko Te Whatuiapiti i pau te nuinga o ona ra ki roto i nga riri awatea, kanohi ki te kanohi, pakihwi ki te pakihwi, atu i Heretaunga ki Wairarapa, atu i Heretaunga ki te Wairoa. He pai nga korero mona, kei roto i nga waiata nunui o te takiwa o Ngati-Kahungunu.

WHAKAPAPA.

Kuramahinono f = Te Whatuiapiti = Te Aopatuwhare f
w.m.

Tera atu te nuinga o nga uri.

Ko Wheao te pa kei runga ake o Te Hauke, e tu mai na ano ona maioro; ko te wahi tera i orioritia ai te oriori nei.

E tama i whanake i te ata o pipiri,¹
 Piki nau ake, e tama,
 Ki tou tini i te rangi.
 E puta ranei koe, e tama,
 I te wa² kaikino nei?
 Taku tamaiti, hohoro te korikori,³
 Kia tae atu koe ki te wai ahupuke i o tipuna;
 Kia wetea mai ko te topuni⁴ tauwhaingā.
 Hei kahu mohou ki te whakarewanga taua.
 Ko te toroa⁵ uta naku i tautara
 Ki te ake rautangi;
 Ko te toroa⁶ tai naku i kapu mai
 I te huka o te tai;
 Whakangaro ana ki nga tai rutu i.

HE WHAKAMARAMA:

¹Pipiri.—He marama Maori te tahi o Pipiri, he hotoke. I whanau ona tamariki i nra ia kopipiri, i te wehi o nga riri o roto o Heretaunga. Kei tetahi oriori e ki ana: "Ka patu ki te ihu, ka patu ki te ta, ka whakapaea ki uta ra."

²Wa kaikino.—Mo te kaha o nga riri kaikino, ara kohuru.

³Te korikori.—Kia hohoro te pakeke, te mau rakau.

⁴Topuni.—He kakahu whawhai no te rangatira, hei kopaki.

⁵Toroa uta.—Hei ritenga mo te kura, i tangohia mai i te keke o te kaka, i rakaia ki runga i te taiaha, ara i te maipi kura.

⁶Toroa tai.—Ko te huruhuru maeneene i nga keke o te toroa, hei pohoi ki te taringa.

[Na Ihaia Hutana te oriori nei me ona whakamarama i tuhi mai. Nana i tapiri mai enei kupu:—

Ko te hua o te oriori nei. I ngaro te tangata o Heretaunga i te wa i enei tangata mo Hinekiri-a-kaipaoe. Kei te kupu o te oriori ra: "Nga wahine i riri ai nehera, i ngaro ai nga tangata ki te po, ko te Raupare, ko Hinekirimiri-a-kaipaoe: ka kukume i te tangata ki te po."

Ko nga whakatauki mo tenei kaupapa mōumou tangata:—

¹"I te au o Mangawhero e kume nei, kume ake nei." Ko Manga-
 whero he awa kei Pakowhai, e puta ana ki Ngaruroro.

²"Ko te wahine riro ma tetahi, ko te umu tangata ma tetahi."

³Na Hikawaha mo ona iramutu:

"Me pehea atu i nga tokorua a Nohomaiterangi, e noho mai ra i te karaka i Okuta?"

Kei raro iho i Wheao a Okuta. Mo te toa o nga tamariki a Nohomaiterangi tenei whakatauki, he toa tuku iho i a Te Whatuiapiti, tuku iho ki a Pareihe; tena kei nga whakamarama o nga oriori, o nga kaiaoraora, o nga tangi mo Pareihe.]

31.—HE TANGI

Na tetahi kuia o Tuhourangi (Arawa).

Ko tenei waiata me ona whakamarama na Raureti Mokonuiarangi i homai ki a Apirana Ngata. E kiia ana, na tetahi kuia o Tuhourangi, he tangi mo nga rangatira maha o tera iwi i mate i te horonga o Mokoia i a Ngapuhi. Ka pa atu etahi kupu o tenei waiata ki te tangi mo te Kuruotemarama kua taia ra ki te "Tapiri" o Oketopa, 1924.

E kiia ana hoki ko te take nui i haere mai ai te ope a Hongi Hika, i whakaekoa ai a Mokoia, he takitaki i te mate o Te Pae-o-te-rangi me ona hoa o Ngapuhi, i patua e Tuhourangi ki Motutawa, i Rotokakahi, e karangatia nei e te pakeha ko "the Green Lake." Ka tae taua ope ki Motutawa, ka tau ki te whare, ka whakakaru a Mokonuiarangi ki tena rangatira, ki tena rangatira o Tuhourangi kia patua; kaore i kaha. **Katahi** ka whakakaru ki a Te Mutukuri; na tera i patu. Mo te aitua o nga rangatira maha o Tuhourangi, e whakahuahuatia nei e te waiata nei, te tikanga o tera kupu "I te whakaterere kino o Mokonuiarangi."

Kaore te aroha ki toku kokara,¹ ki a Kohurepuku,²
Motu rikiriki e roto i ahau.

Me aha atu hoki te hinganga kahurangi³

Kai o mokopuna;

I a Pehia,⁴ i a Toheriri,⁵ kai a Kehu,⁶ a te hoa:

I a Te Kuru-o-te-marama,⁷ e tu kau mai ra

Te tara ki Ruawahia.⁸

Whakarerea iho a Te Kohika⁹ e Heretaunga¹⁰

I te taumata i Moerangi¹¹ ra.

I hikitia pea Taiawhio¹² e te whitiki?

Whitiki¹³ tonu atu a Te Rangitautini¹⁴

Me ana kahurangi,

I te whakaterere¹⁵ kino o Mokonuiarangi.

Tera e titiro ka ngaro Rotorua i te kauri.¹⁶

Wharewaia ra ki runga o Motutawa,¹⁷

Ki a Tuhourangi, ki te iwi ra, e.

Na koutou ra, e pa ma, kai hoatu

Ki runga o Mokoia.

I aua kia tae ki ou awhero.¹⁸

Ka tete mai o niho, i whakataua

Ki te kokota.¹⁹ i.

HE WHAKAMARAMA:

¹Kokara.—He whaea. Kei to Ngati-Porou reo, he koka.

²Kohurepuku.—He tipuna no Ani wahine a Rev. Waaka, o Tuhourangi.

³Kahurangi.—He huihuinga rangatira.

⁴Pehia, ⁵Toheriri, ⁶Kehu.—He rangatira no Ngati-te-Apiti, no Tuhourangi, i mate ki Mokoia.

⁷Te Kuruotemarama.—Kua whakamaramatia ra i te tangi mona.

⁸Ruawahia.—Ko te maunga kei Tarawera.

⁹Te Kohika.—Ko tetahi o nga tino rangatira o Tuhourangi:—

Te Kohika
Rangimawhiti
Komene
Te Waaka
Rev. Waaka

¹⁰Heretaunga.—He rangatira no Tuhourangi. I haere ratau ko Pehia ma ki Mokoia, ka mahue iho a Te Kohika.

¹¹Moerangi.—He hiwi kei te taha tonga o te huarahi atu i Rotorua ki te Wairoa, Tarawera, e tipuria mai na e nga rakau whakato a te Kawanatanga.

¹²Taiawhio.—No Tuhourangi ano, i mate ki Mokoia.

¹³Whitiki.—Ara i te ope taua i haere ki Mokoia.

¹⁴Te Rangitautini.—He rangatira ano no Tuhourangi, i mate ki Mokoia.

¹⁵Whakaterere kino.—Kua whakamaramatia i runga ake ra.

¹⁶Kauri.—Mo Nga-Puhi, mo ona waka. E ki ana a Te Rikihana ko nga waka taua o Nga-Puhi o muri nei he kauri.

¹⁷Motutawa.—He motu kei Rotokakahi. Ki tetahi kaupapa e penei ana: "Whakarewaia ra ki runga o Rotorua."

¹⁸Awhero.—Ki runga ki ona whakaaro i hua ai.

¹⁹Kokota.—Ka mate i a Nga-Puhi, ka kainga, ka mahue nga koiwi i kona haupu ai, pera i te kokota, i te pipi, i te aha.

32.—HE TANGI MO PAHOE.

Na Hone Rongomaitu (Ngati-Porou).

Ko taua Hone Rongomaitu ano tenei i era waiata ra. Ko tenei tangi mo Pahoe, taina o Te Arakirangi, na Tanehurua, he rangatira no Te Whanau-a-Hinetapora. I waiatatia mai i Orangitauira, kei roto o Tapuaeroa, o tetahi o nga wehe o Waiapu. I riro mai a Pahoe i te waiPUKE i Tapuaeroa, ka paea ki te ngutuawa o Waiapu.

Ina tona korero mo te tangata paea ki te ngutuawa o Waiapu. Ka u te mea makere atu ki reira, ka kainga e Taho, he tipuna no Ngatipuai, e noho ana i te taha tonga o te ngutuawa. Mo kona te kupu, "Ko te para i a Taho, kaore e hoki ki te huinga."

He maramara te waiata nei, na Hone Ngatoto i korero mai. Tera atu pea tona roanga, kei nga mea e mohio ana.

Kei whea koe, e hika, ka ngaro nei i te ahiahi?
Tena ka riro i runga i te pokai kawariki.¹
Te ai he mahara, ka noho mai i uta;
Ka tikina, e, takahia te au o te wai,
Ka pa kai raro, kai te pohatu;
Romia e te ia, ka puta kai te ngutuawa.

Whakaputa rawa ake nei Marumarupo,²
 E takoto ana, me he kumukumu
 Te tahutitanga i roto o te taita,
 Ko he anuhe³ tawatawa.
 Ka tere te koheri, ka tere ra te kahawai.
 Potaea ra ki te kupenga na Titiwha,⁴
 Ka u kai tohou one, kai Whekenui,⁵ e.
 Kaore ra ia te para i a Taho,⁶
 E hoki ki te hukinga.

HE WHAKAMARAMA:

¹Kawariki.—He otaota e tipu ana i nga tahataha wai, repo.

²Marumarupo.—He tipuna, nana te tinana o Pahoe i kite i roto i te pokiki, i te tawhaowhao.

³Anuhe tawatawa.—Ki etahi iwi he awheto te anuhe. Ko te tawatawa he ika, ko te kiri ano he mea whakairoiro pango na. Ko te tikanga mo nga papa o Pahoe, na Whatuma i ta ki te moko.

⁴Titiwha.—He tipuna no Waiapu.

⁵Whekenui.—Kei te ngutuawa o Waiapu.

⁶Taho.—Kua whakamaramatia i runga ake ra.

33.—HE TANGI MO TANEUARANGI.

Na Hone Rongomaitu (Ngati-Porou).

Ko te Hone Rongomaitu ano tenei, nana te waiata tangi mo Te Whetukamokamo, kua taia nei kei te "Tapiri" o Noema, 1924. He tangi tenei nana ki tona tamaiti ki a Taneuarangi, i hinga ki Tapuaeroa, kei uta o Waiapu. Ko te Auahi te ingoa o te wahi i patua ai te Whanau-a-Hinetapora, he mea patu kohuru na Ngati-Ira.

Taneuarangi = Pahi
 |
 Te Watene Taputerangi = Mere Whakaoui
 ||
 O

No Mere Whakaoui ka pouaru ka moea e Karauria Kauri.

Ko te kaupapa o te waiata nei i roto i te pukapuka a Mita Renata, Pihopa o Waiapu i mua ake ra; he mea kape mai na Apirana Ngata. Ko etahi o nga whakamarama na Hone Ngatoto.

Te rongo o te pu
 Kei a Nga-Puhi,
 Kei a Kiharoa,¹ e,
 Tuki ana i te whenua;
 Au ana ki te rangi.

Te puke² o *Te Karaka*,³
O *Te Wharekaponga*,⁴ e,
Hei kawē i a koe,
Kia kite i te *paura*,
I te *waipaata* ra,
E whakakoroa nei e te tini.
Hei aha, e, te nui Maori nei?
Ngaro noa te puhipuhi,
Tahuna iho ki te ahi.

Ka whanatu, ka haere
Hei karoro tipī one,
Hei tawhaowhao paenga tai;
Pae noa⁵ ki te ngutuawa, e,
Te Kura⁶ a Mahina,
Kei Ratanui⁷ e;
Koia te tau tini.
Te tau paki o Kupe,⁸
He kiri aute,
He kiri *paraikete*,⁹
Kei a Te Roroku¹⁰ ma.

Tirohia iho,
E te iwi tupuhi nei.
Ki te to o te tangata,
E takoto ake ana.
Ko te kiri rauwhero.
Mauria atu ra
Ki roto o Mata-koutu.¹¹ e;
Whakatirohia iho ra
Ki Maia-a-te-ahu.¹²
Kia noho koutou
I runga o te makatea,¹³ e.
I te tautenga¹⁴ o te kaharoa,¹⁵
Kaore i wharawhara ki a tatou.

He mate¹⁶ kuware noa
Te makau a te hoa;
He uri mate kuware
No te whakaware nui a Whena,¹⁷
I te Ra-kungia,¹⁸
Te Moana-waipu;¹⁹
I te mate kai kino
I te Ra-torua.²⁰

I whakaputua
Ki te aroaro o Whiwhinga²¹
Ka ea te mate
O tahau tamaiti.
Ko tahau pararaha²²
Ko takinga-o-Rehua,²³

Ko te ipu tena,
 I kohua²⁴ ai a Parua.²⁵
 Kia kai mai Pahura²⁶
 I a korua, e,
 Mo Kuhukuhu,²⁷
 Mo Kahuroa,²⁸
 Te whakamaranga²⁹ i te Pourewa.³⁰
 I whakawarea, i tawhaitia
 Te Wairongo:
 I tawaitia iho
 Kia Wharekawakawa.³¹ e.

HE WHAKAMARAMA:

Kaore i tuhia e Pihopa Wiremu te ingoa o te tangata, nana nga kupu o te waiata nei i tohutohu ki a ia. Tera pea na Eruera Kawhia, na Mohi Turei ranei.

¹Kiharoa.—Ko Kiharoa, he ian atira, he toa no Ngati-Raukawa, no te wa i a Hongi Hika, i a Te Rauparaha.

²Puke.—He kaipuke.

³Te Karaka.—He pakeha no mua; tera ano kei tetahi waiata, e penei ana:

“Tenei au ka tatari
 Te kune o Te Karaka
 Hei pere ki tawhiti
 Te ripa ki Paihia.”

⁴Te Wharekaponga.—Kei te ngaro tenei.

⁵Pae noa.—Ki tetahi kaupapa, “Rauwiri rawa.”

⁶Te Kura a Mahina.—No te unga mai o Te Arawa i Hawaiki ka tae ki Ratanui, kei te takiwa o Tikirau, ka kitea atu te puawai o te rata i uta, ka makaia nga kura ki te moana; nga kura nei ko Tuhaepo, ko Tuhaeao. Ka pahemo te waka, ka kitea o Mahina i muri. Koia te whakatauki mo te mea kite: “He kua pae na Mahina kaore e hoki atu to taonga ki a koe.”—J.P.S. vi., 222.

⁷Ratanui.—Kei te takiwa o Tikirau, Whangaparaoa.

⁸Kupe.—Ko te tipuna e korerotia nei, nana i kite enei motu.

⁹Paraikete.—He kupu pakeha, “blanket.”

¹⁰Te Roroku ma.—Kei te ngaro tenei.

¹¹Mata-koutu.—He taanga umu kei Mangaheia, kei roto o Uawa.

¹²Maia-a-te-ahu.—Kei roto o Uawa, kei te huarahi atu i Mangaheia ki Waimata, i mate ai Te Aitanga-a-Hauiti i a Ngati-Porou.

¹³Makatea.—He ingoa kainga ranei? He kupu ranei, mo te tuiro mo te awangawanga. E ki ana a Hone Ngatoto, mo te taonga, mo te kainga.

¹⁴Tautenga.—Ka u mai nga ika ki uta, ka inohi, ka tuaki i nga puku, ka ina, ka tao; ka penatia hoki te tangata hinga i te parekura. He tautenga tena.

¹⁵Kaharoa.—He kupenga.

- ¹⁶Mate kuware.—He mate kohuru hoki te mate o Taneuarangi ma.
- ¹⁷Whena.—Ki ta etahi ko Wheta,, mo Tawheta. He korero nui tenei no tawahi mai. Ka patua ra e Uenuku tana wahine a Takarite, he puremu te take, ka pouri te tungaane a Tawheta. No te taenga atu o nga tamariki a Uenuku ki te kainga o Wheta, ka patua, ko Rongouaroa te morehu. Kei muri ka haere mai a Wheta me tona iwi ki te kainga o Uenuku, he whakaware i a Uenuku; na Rongouaroa ka mohiotia taua whakaware.
- ¹⁸Te Ra-kungia, ¹⁹Te Moana-waipu.—Ko nga parekura enei o Wheta ratau ko tona iwi i te ngakinga mate a Uenuku mo te kohurutanga i ona tamariki.
- ²⁰Te Ra-torua.—Ko te matenga o nga tamariki a Uenuku i te kohuru a Wheta. Kei nga kupu o tera waiata:—
 "Engari ra ia ki te Ra-torua, ko tona morehu;
 Ka peke mai Rongouaroa ki te purupuru o te waka,
 Ka paea ki uta."
- ²¹Whiwhinga.—He wahine rangatira no nga uri a Hauiti.
- ²²Tahau pararaha.—Ki ta Hone Ngatoto i penei, "tahau pararaha" he taha nui te tuwhera. Ko ta Pihopa Wiremu "o Tawhai-parara."
- ²³Takinga-o-Rehua.—He ipu, ara he taha nui, e mohiotia ana e nga iwi o Turanga, o te Wairoa.
- ²⁴Kohua.—Ki ta Pihopa Wiremu, "kuhua." Ko ta Hone tenei i tuhia nei. E kiia ana hoki i kohua te upoko o Parua ki roto i taua taha.
- ²⁵Parua.—Ko te Parua nui tenei, na Hinekura raua ko Rakaihakeke.
- ²⁶Pahura.—He rangatira no te Aitanga-a-Hauiti.
- ²⁷Kuhukuhu.—He rangatira ano no te Aitanga-a-Hauiti. I mate ki te Pourewa.
- ²⁸Kahuroa.—He ingoa tenei mo Te Rongotumamao, papa o Te Kani-a-Takirau.
- ²⁹Whakamaranga.—I haoa hoki te pa i te Pourewa e Ngati-Porou, koia te whakamaranga.
- ³⁰Te Pourewa.—Kei waho o Uawa; he parekura i mate ai te Aitanga-a-Hauiti i a Ngati-Porou. No te horonga ka hoea a Hinematiaro me te mokopuna me Te Hemanawa i runga waka, ka tahuri; ko te kuia ra i ngaro atu. Ko Te Hemanawa i paea ki uta, ka makaia ki runga ki te whata-aruhe. Ka rere nga rangatira, a Kiwara ma ki te arai, kei taona. Ka ki atu te ope: "E he! kitea he para kitenga naku ki tahuna!" Kaore i taona, he wehi i a Kiwara.
- ³¹Wharekawakawa.—Kei te ngaro tenei. Ki ta Pihopa Wiremu, "Kia ware Raukawa e."

34.—HE WAIATA MO KIORE.

Na Ranganewancwa (Ngati-Tuwharetoa).

E ki ana a Te Taite Te Tomo, ko tenei waiata he tangi na Ranganewancwa mo tona papa mo Kiore, i mate i a Te Urewera i te parekura i Orona. Katahi ka taona ki te pungapunga, kaore i maoa. He parekura nui tera no Ngati-Tuwharetoa i a Tuhoe. Kua tawhio te motu i tenei waiata; e tangihia ana i nga matenga tupapaku; he waiata pai hoki ki nga reo tokomaha.

1.

Tera¹ te kotuhi auahi ana
 Ia i te ripa o Tautari² i raro;
 Kei hoki te pohe³ ki taku matua,
 Naku koe i whakahuka⁴
 I te koraki huinga mahi⁵ o aku hoa.
 Haramai e te tuhi,⁶
 Koheri rawa koe i ahau,
 E te manawa i raro;
 Tenei ka irirangi kei runga ia,
 Kihei i tau iho,
 Kia tamirotia, kia pine mai.
 E kaka tonu ana;
 E ai te ao rewai i.

2.

Hoki atu, e Rehu,⁷ nga uru rakau.
 Ki Tuaro⁸ ra, kei tata mai koe;
 Mauwehi rawa i taku tinana.⁹
 He hira toku mate
 I te parekura i Orona¹⁰ ra.
 Kei hea he haerenga?
 He wairua po kia tangi au.
 Te tu tahi atu
 Te rarua haere, i.

HE WHAKAMARAMA:

Kua taia ano te waiata nei ki "Nga Moteatea" 2. p. 82, engari he maha nga wahi e ahua tahapa na i reira.

¹Tera te kotuhi.—Ki te kaupapa i "Nga Moteatea" e penei ana "Ra te auahi, kokiri ana ia i te pae."

²Tautari.—Ko Maungatautari i Waikato ra.

³Pohe.—Ki etahi "koha."

⁴Whakahuka.—Ki etahi "whakaupa."

⁵Huinga mahi.—Ki etahi "huinga mai."

⁶Te tuhi.—Ki te whakaaro a etahi he ingoa tangata. Ki te whakamarama a Te Taite he kupu, he pawera, he tui.

⁷Rehu.—Ko Tukorehu. Koia ano tera e whakahuatia ra i te patere a Hineiturama:—

"Moe atu ana aku kanohi ki a Tukorehu
 Ki te hunga nana i takitaki taku mate, ka ea."

⁸Tuaro.—He whakapotonga mo Tuaropaki, he pa kei Taupo, a he kainga.

⁹Taku tinana.—Ki "Nga Moteatea" e penei ana "taku moenga."

¹⁰Orona.—Ko te parekura o Ngati-Tuwharetoa i a Tuhoe.

35.—HE WAIATA.

Na Matahira (Ngati-Porou).

Ko Te Kotiri no Te Aitanga-a-mate, no Te Whanau-a-Rakairoa, no nga momo rangatira. Ka moe i a Matahira, ko te wahine matua tera, no Ngai-Taharora, no Te Whanau-a-Rakairoa ano. Na raua a Peta Waititi. Ko Whioroa te wahine punarua. Na, mo te moe punarua te take o te waiata nei.

Ko nga kupu na Te Hati Pakaroa, na Heni Turei i tohutohu; ko te rangi i waiatatia e Te Hati ki roto ki te *mihini* hopu korero, kei te "*Dominion Museum*" i Poneke e takoto ana. Ko etahi o nga whakamarama na Tuta Ngarimu; no te momo hoki i a ia a Te Kotiri.

E roto i ahau e whanawhana noa ra;
Te mokai puku nana rawa i tekateka,
Roha noa i te hiwi ki Wharewera¹ ra ia.
He haonga na roto ki tona tane ra ia;
He mea te ngakau ka puia me he ao.
Ka maanu i ahau he rimu kai te awa.
He atua te tane whakaako i te itinga,
He turaki he wawae i a maua nei
He pito kaingakau naku ki a koe.
Kei te rurenga mai ko ia tonu tena.
Katahi nei te hore o te hanga punarua;
Ko ana tanguru mai ki tona takotoranga,
Ko te whiti, ko te wara ka tae mai ki ahau,
Auaka, e Mare,² e kohuraia mai,
Nau te waka nei he whakahau ki te awa.
Ka hiko taku manako ki te hori ki waho ra.
Kia whakatomokia te hanga kikino nei.
Ko au ka uhupoho ki oku moenga.
E kimia mai nei e te tane atua
Ngaruru ana ra te taringa whakarongo, e!

HE WHAKAMARAMA:

¹Wharewera.—He wahi kei roto o Akuaku. Ki ta etahi whakamarama he tupuke kei raro iho i Puakoti, i Whareponga.

²Mare.—E ki ana a Tuta Ngarimu he ingoa iti tenei no Te Kotiri.

He whakapapa tenei no Matahira.

Rauhuia

Tukutahi

Mokikau Tutapahuka

Hinekau

Matahira Te Kotiri

Peta Waititi

499Per
Maori
TOA
51799

1998